

SAHA (YAKUT) TÜRKLERİNİN HRİSTİYANLAŞTIRILMA SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

A General View on Sakha Turks' Process of Converting to Christianity

*Muvaffak DURANLI**

Özet

Günümüzde bazen ülkelerin en büyük sorunu olarak ele alınan misyonerlik, kökleri çok eskilere dayanan bir uğraşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan XVIII. yüzyıl bir patlama noktası olarak ele alınabilir. Bu yüzyıldaki misyonerliğin yaklaşımındaki temel mantık ise aynı inançtan olma değil, kendine benzetme, benzetirken sömürme, sömürürken bünyesine almaktır, bu nedenle de büyük devletler misyonerliği bir tür toprak kazanma olarak algılamışlardır. XVIII. yüzyılın büyük devletleri arasında yer alan Çarlık Rusya'sının çevresindeki topraklarda yaşayan ve doğal kaynakları özgürce kullanan, bunların farkında olmayan toplumlara kendi dilini ve inanç sistemini benimsetme politikasının altında hükümler alanını genişletme eğilimi yer almaktadır. Makalemizde Saha Türklerine uygulanan Hristiyanlaştırma politikasında Rus misyonerlerin yaklaşımı ve bu süreç incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sahalar, Misyonerlik, Hristiyanlaştırma, Vergi.

Abstract

Missionary works, which is occasionally considered as the biggest issue of the states in nowadays, arise as an occupation whose roots were back to very early days. In that sense, seventeenth century can be regarded as a boiling point. The main logic of the missionary approach present in this century is not simply to believe in the same but rather to make it similar, in due course to exploit it and simultaneously to add it in its structure. That's why the big states perceived missionary works as an activity of gaining land. Among the seventeenth century's big states, the Tsarist Russia had also adopted this tendency of enlargement of its sovereignty area under the policy of making other societies, who were located around and used the natural resources freely and were totally unaware of what's happening, to initialize its own language and belief system. This paper aims to analyze this process and the approach of Russian missionaries during the Christianity policy imposing on Sakha Turks.

Keywords: Sakhas, Missionary works, Conversion to Christianity, Tax.

Bugün geniş bir coğrafyada ve farklı kültür daireleri içinde yaşayan Türk toplulukları birbirini tanımak ve anlamak için çaba harcamaktadır. Bu tanıma ve anlama sürecinde zaman içinde birbirlerinden farklılaştıklarını da görmektedirler. Elbette bu farklılaşmanın temelinde başta buldukları coğrafya ve daha sonra diğer koşullardan kaynaklanan nedenler gelmektedir. Coğrafya ve bitki örtüsü başta beslenme, yaşama biçimlerini doğal olarak etkilemektedir. Bu kaçınılmaz bir değişim olarak görülebilir. Diğer değişimlerin temelinde ise bulunan topraklardaki ekonomik ve politik durum söz konusudur. Örneğin diğer Türk topluluklarından uzakta veya yaşadıkları politik yönetim altında farklılaşma örnekleri de bulunmaktadır. Bunların en başında ise din seçimindeki farklılaşma ön plandadır.

Genel olarak Türklerin seçtikleri din İslamiyet olarak bilinmektedir. Fakat bütün Türk topluluklarının tarihi süreçte aynı dinî yapı içinde yer almadıkları da görülmektedir. Prof. Dr. Harun

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Güngör, Türk topluluklarının kabul ettikleri dinler arasında Budizm, Nesturi Hristiyanlık, Mani dini, Karailik, Talmudist Museviliğin de olduğunu belirtmektedir¹.

Zaman içinde toplumun eski gelenekleriyle bütünleşen bu dinlerin yapısında da belirgin değişimler olduğu bilinmektedir. Bugün Hristiyanlığı kabul etmiş Türk toplulukları arasında ilk sırada Gagauzlar, Çuvaşlar, Hakaslar, Sahalar, Dolganlar ve Tofalar anılmaktadır.

Elbette bu toplulukların Hristiyanlığı kabul etmeleri aynı süreç ve doğrultuda olmamıştır. Yazımızda Sahalar arasında Hristiyanlığın yayılışı üzerinde durmaya çalışacağız.

Geçmişte yazıyı aktif derecede kullanmayan bu topluluğun tarihiyle ilgili pek çok çalışmanın Rus araştırmacılar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Saha tarihi üzerine çalışan araştırmacılar arasında ilk sırada S. A. Tokarev gelmektedir. Aynı zamanda etnograf olan araştırmacının tarihi süreçlere yaklaşımı bilimsel titizlik içermektedir.

S. A. Tokarev, XVIII. yüzyıl Rus kaynaklarında başta Saha Türkleri olmak üzere, Sibiry'a'nın yerli halklarının *inoverets*² olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Kelime Rusça sözlüklerde “farklı inanca sahip olan” anlamında verilmiştir.

Inoverets kelimesi başlangıçta bir küçümseme değil, durum belirlemesi yapmak için kullanılmıştır. İki parçalı bu kelimenin ilk bölümü *inoy*, “yabancı, bizden olmayan” a karşılık gelmekte, ikinci parça ise *verets* “inanın” anlamındadır. Farklı toplumlarla iç içe yaşayan Ruslar, *inoy*’la başlayan kelime yapısını dillerinde sıkça kullanmaktadırlar. Örneğin Rusça’da *inostranets* “yabancı”, *inogorodny* “başka şehirden olan”, *inoyazıçny* “başka dili olan” şeklindeki isim yapılarıyla karşılaşmaktadır. Fakat zaman içinde bu tür yapıların özellikle belirli toplulukları tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin ünlü Türkolog Nikolay Federoviç Katanov anılarında kendisinin *inorodets* olarak tanımlanmasının ne kadar da üzücü olduğundan bahsetmektedir.³

S. A. Tokarev de başlangıçta *inoverets* olarak tanımlanan Saha Türklerinin XIX. yüzyılda artık *inorodets* olarak tanımlandıklarını belirtmektedir. *Inorodets* tanımı hiçbir zaman bir Avrupa ülkesi insanını tanımlamak için kullanılmamıştır. Bu tür kavramlar Çarlık Rusyası’nın yönetimi altında bulunan halkları tanımlamada kullanılan ve bazen Nikolay Katanov örneğinde olduğu gibi tanımlananı üzen kavramlardır.

Kendisinden olmayı farklı şekilde adlandırma örnekleri pek çok halk için de söz konusudur. Örneğin *inoverets*, *inorodets* kavramlarıyla tanımlanan Saha Türkleri efsanelerinde Rusları “davetsiz gelenler” olarak tanımlamıştır. Ne yazık ki bu davetsiz gelenler bir süre sonra ülkenin yönetimini üstlenerek Saha Türklerinin yaşam biçimini ve inanç sistemini değiştirmeye çalışmışlardır.

Elbette Rusların gelişiyi birlikte Saha Türklerinin yaşamında olumlu değişiklikler de söz konusudur. Bu değişimlerin başında bölgeye gelen Rus sürgünlerin onları dış dünyadaki fikirlerle tanıştırmaları yer almaktadır. Geçmişte yaşanan bu değişimlerin olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilmesi de farklı bir durumdur. Fakat biz yazımızda bu değişimlerin dışında Çarlık Rusya’sının yürüttüğü misyonerlik politikası ve Saha Türklerinin eski inanç sistemlerinden koparılması üzerinde durmaya çalışacağız.

Rusların Saha Türklerinin topraklarına gelişinin ana amacı onların değerler sistemini alt üst etmek değildi. Temel amaç “... değerli kürk hayvanlarının bol olduğu bu toprakları Moskova Çarlığının ele geçirme arzusu”⁴ idi. Saha Türkleri Çarlığın bu arzusuna ne kadar direnseler de sonuçta “yasak” (vergi) ödemek zorunda kalırlar. “1644/45 yılında bölgeden vergi olarak 11 531 samur kürkü alınmıştır. Dört yıl sonra voyvoda Golovina, Yakutsk toprağından vergi toplamış ve Moskova’ya göndermiştir, diğer değerli

¹ Harun Güngör, “Eski Sovyetler Birliği’nde Gayri Müslim Türkler”, **Türk Dünyasının Dinî Meseleleri**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları 266, Ankara 1998, s. 159.

² S. A. Tokarev, **Oçerk istorii yakutskogo naroda**, Moskova 1940, s. 5.

³ İrina Kokova, N. F. Katanov, Türk Dil Kurumu Yayınları 702, Ankara 1998, s. 71.

⁴ S. A. Tokarev, **age**, s. 40.

kürklerle birlikte toplam 102.131 samur kürkü toplanmıştır⁵. Bu rakamlardan anlaşılacağı gibi ülkenin kaynakları hızla vergi adıyla Moskova’da toplanmaya başlanmıştır.

Elbette verginin toplanması çok da kolay bir iş olmamıştır. Belirli bir devlet yapısına ve kurumlarına sahip olmayan Saha Türklerinin vergi gibi bir kavramı kabullenmeleri söz konusu değildir. Günümüzde bile devletlerin vergi toplamasının ne kadar zor bir iş olduğu bilinmektedir.

Bu nedenle Rus yönetimi yasağın (verginin) düzenli toplanması için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemler arasında *amanat* sistemi oldukça ilgi çekicidir. Sibiryaya topraklarında göçebe hayat tarzını sürdüren yerli halktan vergi toplamak çok zor olacağı için Rus yönetimi kabile başkanlarının yakın akrabalarını kalelerde rehine olarak tutmuş ve böylece bu kişilerin sağ kalması karşılığında yerli halktan daha rahat vergi toplayabilmiştir.

Rehine karşılığında kullanılan *amanat* kelimesi bu dönem Rus kaynaklarına girmiştir. M. Fasmer, kelimenin Tatarca’dan Rusça’ya geçtiğini belirtmektedir⁶.

Amanat sisteminin yürürlükte olduğu bu dönemde Saha Türklerinin Hristiyanlaştırılması söz konusu değildir. Bölgeye gelen Rus halkın arasında din görevlileri de vardır, fakat bunların amacı bölgedeki halkın Hristiyanlaştırılması değil, Hristiyan olan Rus veya diğer topluluklara hizmet etmektir. Bu dönemde yerli topluluklar arasında oldukça ender görülen Hristiyan olma örnekleri vardır. “Bunlar çoğunlukla baskın sırasında Kazaklar tarafından ele geçirilen kölelerdir: efendileri kölelerle aralarında bağ kurmak için onları vaftiz olmaya ikna etmişlerdir”⁷.

Tokarev, bu kölelerin *yasır*, yani “esir” olarak adlandırıldığını belirtmektedir.

S. A. Tokarev, bunun nedeni olarak vaftiz olanın kendi toplumuna geri dönememesinin yattığını ileri sürmektedir. Vaftiz olan köle, kendi toplumu tarafından kabul edilmeyeceğini düşünerek kaçıktan vazgeçmektedir. Kölelerin Hristiyanlaştırılması ender olarak görülmektedir.

Gerçekte bu dönemde Moskova, Hristiyanlaştırma politikasına çok da sıcak yaklaşmamaktadır. Çünkü vaftiz olan yasak defterinden çıkmakta, bu da toplanan verginin düşmesi anlamına gelmektedir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık durum değişmeye başlar. Rus sistemine ve onların silahlarına alışan yerli halkların hem kendilerini sömüren prenslere hem de Moskova’ya nefretinin artması siyasi isyanlara neden olmaktadır. İşte kendileri için oluşan bu olumsuzluğu yok etmek isteyen Çarlık Rusya’sı Ruslaştırma ve bununla bağlantılı olarak Hristiyanlaştırma politikasına yönelir.

Bu dönemi ilginç kılan bir başka unsur da aynı dönemde Hristiyanlaştırma politikasının sürgün politikasıyla paralellikler içermesidir. Rus tarihçi S. V. Bahruşin sürgün politikasıyla ilgili olarak şöyle yazmaktadır. “Bütün Sibiryada olduğu gibi, Yakutsk bölgesinin sömürge tarihinde sürgün büyük bir rol oynamıştır. Yakutsk’ta voyvodalığın kurulmasından sonraki birkaç yıl içinde yayınlanan 1649 tarihli kararnamede bazı suçlara uygulanan sürgün cezası için Lena bölgesinde yaşamak zorunlu kılınmıştır. XVII. yüzyıl boyunca gerek Rusya’dan gerekse Batı Sibiryadan Yakutsk’a sürgünler gönderilmiş, fakat bunlar büyük ölçekli olmamıştır... XVIII. yüzyılda bu uygulama devam etmiş, Yakutsk bölgesine sürgüne gönderilenlerin sayısında büyük bir artış olmuştur”⁸.

S. V. Bahruşin bu tarihlerde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çalışmalarının arttığını belirtmekte ve bunun altında hangi düşüncenin yattığını dolaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çarlık Rusyası artık Sibiryada bulunan Rus halkın başkalaştığını ilk olarak bu tarihte hissetmiştir. Başlangıçta, yani bölgenin fethedildiği ilk yıllarda böyle bir tehlike yoktur. Ruslar yeni toprakların efendileridir ve kendi bakış açılarından yerli halktan daha üstün bir konumdadırlar. Fakat zaman içinde bu topraklarda yaşarken yerli halkın da gelişmiş bir kültürel yapıya sahip olduğu görülmüştür. Artık iki yüz yıl sonra bu topraklarda yaşayan Rusların Rusça terimle “obyakuçivanie” (Yakutlaşma)sı gözle görülür ölçüdedir. Bu da zaman

⁵ S. A. Tokarev, *age*, s. 60.

⁶ M. Fasmer, *Etimoloğičeskiy slovar’ russkogo yazıka*, C. I, Moskova 1986, s. 75.

⁷ S. A. Tokarev, *age*, s. 130.

⁸ S. V. Bahruşin, *Nauçne Trudi III, izbranne raboti po istorii Sibiri XVI- XVII vv*, Moskova 1955, s. 33.

içinde Ruslaşması gereken topluluğun, aksine gelenleri kendine benzetmesi, Çarlık Rusya'sının bölgedeki üstün durumunu yok edecek bir tehlikedir.

Bahruşin bu Yakutlaşma eğiliminin hayatın pek çok aşamasında geçerli olduğunu belirtmektedir. “Gerek vaftiz olmuş gerekse vaftiz olmamış Yakutlarla yapılan evlilikler Yakutsk bölgesindeki Rusların tipinde, Yakut çizgileri kazanıp fizyolojik değişime uğramalarına neden olmuştur. Çok daha önceleri Yakutsk bölgesindeki Ruslar Yakut dilini benimsemişler ve dille birlikte Yakutların dini görüşlerini almışlardır... Yerli halktan kısmen şamanlara olan inancı da almışlardır; sadece XVII. yüzyılda Moskova'dan gelen voyvodalar ve görevliler şamanlara baş vurmakla kalmamış, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yıllarında şamanlar Rus halkın bir bölümü arasında saygı görmüşlerdir; bir rahibin bile şamana baş vurduğu bilinmektedir”⁹.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Rus halk arasında yaygınlaşan “Yakutlaşma” eğilimi sonucu, Çarlık Rusyası belirgin bir Hristiyanlaştırma politikasını yürürlüğe koymuştur.

Elbette bu politikanın yürürlüğe konulmasının tek nedeni Rusların Yakutlaşması değildi ve bu politika sadece Yakutlara yönelik olmamıştır. Bu politika III. Aleksandr yönetimine rastlamaktadır. 1881-1894 yılları arasında yönetimde olan III. Aleksandr¹⁰ “... Tahtın dokunulmaz haklarını muhafaza etmek istiyor ve Rusya'yı tek bir devlet(Çarlık), tek bir millet (Rus) ve tek bir görüş (Ortodoksluk) haline getirmeyi esas gaye olarak almış bulunuyordu”¹¹.

Bu tür olumsuz politikaların özellikle Saha toplumu için olumlu olan tek yönü onların dil ve kültür yapılarıyla ilgili incelemelerin başlamış olmasıdır. Toplum Hristiyanlaştırma politikasını üstlenen kurumlar arasında İlahiyat akademileri ve buralarda yetişen misyonerler yer almıştır.

“Yakut misyonerleri daha XIX. yüzyılın başında temel Hristiyan öğreti kitaplarını Yakutçaya çevirmeye ve yayınlamaya başlamışlardı”¹². Saha Türkçesini incelemek için oluşturulan ilk pratik öğrenim kitabı 1858 yılında Moskova'da D. Hitrov adlı bir din adamı tarafından yayınlanmıştır. Bu bölgede çalışan Vasiliy Popov ve Dmitriy Popov gibi rahip misyonerlerin daha sonra E. K. Pekarskiy'e Saha Türkçesi üzerine yapacağı çalışmalar için malzeme vermeleri onların Hristiyanlaştırma politikası için Saha Türkçesi öğrendiklerinin bir kanıtı niteliğindedir.¹³

Saha Türkçesi öğrenmek ve Hristiyanlık öğretisini Sahalar arasında yaymak için 1862 yılında “Kutsal ve Dini Kitapların Yayını İçin Sansür Komitesi” (Tsenzurniy komitet dly pečataniya svaşçennih i bogoslužebnih knig) kurulmuş ve bu komitenin öncülüğünde Ortodoks öğretiyi yaymak için pek çok eser Saha Türkçesine çevrilmiştir. Bunlar arasında ilk sırada “Kratkaya svaşçennaya istoriya na russkom i na yakutskom yazıkah” (Rusça Ve Yakutça Olarak Kısa Kutsal Tarih), 1866'da, daha sonra aynı çalışma sadece Saha Türkçesi olarak 1867'de “Kratkaya svaşçennaya istoriya na yakutskom yazıke” (Yakutça Olarak Kısa Kutsal tarih) yayınlanmıştır¹⁴.

Bu ve benzeri çalışmalar bir taraftan Saha Türkçesinin yazılı olarak yaygınlaşmasını sağlıyor diğer taraftan da misyonerler için Hristiyanlığı yaymada kaynak olarak kullanılıyordu.

Elbette tek başına eğitim yeterli değildi, halkın yeni dine ilgisini çekmek için ekonomik yaptırımların da uygulanması gerekiyordu. Bu dönemde Çarlığın uyguladığı politika gerçekten akılcı bir politika olarak tanımlanabilir.

“İmparatorluk emrine göre vaftiz olanlara hediyeler verilmesi gerekiyordu. Bakır haç, pamuklu gömlek, pantolon, şapka, dış giyim, ayakkabı”¹⁵. Bunlar insanların kiliseye ilgisini çekmek de belirli bir ölçüye kadar yeterli olmuş olabilir. Fakat bu hediyeler herkes için aynı değildi. Zenginlere bakır haç yerine gümüş haç ve çuha giysiler verildiği belirtilmektedir. Ayrıca elli kapikten bir ruble elli kapiğe

⁹ Bahruşin, *age*, s. 36.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 359.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, *age*, s. 361.

¹² A. N Kononov, *İstoriya tyurkskih yazıkov v rossii (dooktyabrskiy period)*, Leningrad 1972, s. 179.

¹³ A. N. Kononov, *age*, s. 179.

¹⁴ <http://www. Agiki.ru/sahabook/part24.html>

¹⁵ S. A. Tokarev, *age*, s. 131.

kadar değişen ölçüde para verildiği de kaynaklarda yer almaktadır. Gerçekte toplumun Hristiyanlık öğretisini benimsemeye bu küçük hediyelerin pek de başarılı olduğu söylenemez.

Toplumun Hristiyanlığı benimsemesindeki temel itici unsur vergi muafiyeti olmuştur. “Vaftizi kabul eden bunların yanı sıra beş yıl yasaktan muaf olmuştur”.¹⁶

Özellikle topraklarına yeni gelen ve geçmişlerinde yer alamayan para sistemiyle uzlaşmayan ve doğadaki her şeyin kendisine ilahların hediyesi olduğuna inanan Saha Türkü için vergi ödemek en ağır işkence olmuştur. Neye ve ne için vergi ödeyecektir? Atalarının yüzyıllardır sahip olduğu topraklarda yaşamak için vergi ödemesi gerekiyordu. Ona sunulan bu kısmî vergi affı karşılığında yeni bir dini kabul etmiş gibi görünmek çok da önemli olmamıştır. Çünkü yeni dini kabul etmiş görünmek yeterli olmaktadır. Saha Türkleri bu zamandan sonra bile eski inançlarında ısrarlı oldukları, her zor durumda şamana başvurdukları bilinmektedir.

Fakat Hristiyanlığın bu şekilde kabul edilmiş olması Çarlık Rusya’sının vergi gelirlerinde zaman içinde belirgin bir düşüşe de yol açtığı düşündürmektedir. Çünkü çok geçmeden para ve diğer hediyelerin kalkmasıyla birlikte (sadece haç verilmeye devam etmiştir), vergi muafiyeti de üç yıla indirilmiştir. Burada ilgi çekici bir başka unsur ise bu muafiyet hakkının neredeyse satılık gibi görülmeye başlamış olmasıdır. “Yeni vaftiz olan rahipten bu hakkı başkasına verme hakkını gösteren bir makbuz da almıştır... Bazı Yakutlar bunu akıllıca kullanmışlardır: kişi vaftiz olmuş ve üç yıl yasaktan ve yükümlülüklerden muaf olmuş, sonra karısı vaftiz olmuş ve o da üç yıllık muafiyet almış, bundan sonra da oğlu vaftiz olmuş o da üç yıllık muafiyet almıştır.”¹⁷

Bu dönemde ataerkil toplum yapısı nedeniyle sadece aile reislerinin vergi ödemesi söz konusudur. Böylece de aile bireylerinin aldığı muafiyet hakkı, her zaman vergi ödeyen aile reisi üzerine devredildiği için bir aile, aile üyelerinin sayısı çarpı üç yıl ölçüsünde vergi ödememe hakkına sahip olmuştur. Çok çocuklu Türk aile yapısına göre aile böylece on- on beş yıl vergi muafiyetini sağlıyordu.

Bu tür politikalar sonucunda “XIX. yüzyılın ortalarına doğru hemen hemen vaftiz olmamış Yakut kalmamıştı”.¹⁸

Elbette gerçek anlamda Hristiyan öğretisinin toplum içinde etkinlik kazanması için daha uzun bir zamana ihtiyaç duyulacaktı. Saha halk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Saha kökenli bilim adamı G. U. Ergis de Saha Türklerinin görünürde Hristiyan olduklarını ileri sürmektedir. “Devrime kadar Yakutlar resmî açıdan Hristiyan sayılmışlar, fakat onlar Hristiyanlık öncesi görüş ve batıl inançları sürdürmüşler, erkek şamanların (oyun) ve kadın şamanların (udagan) gücüne başvurmuşlar, onlar otohut adı verilen halk hekimleriyle birlikte halkın hastalıklarını tedavi etmişlerdir”.¹⁹

Fakat burada önemli bir başka değişikliğin de olduğunu belirtmek gerekir, bu da adlandırma biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Hristiyan olurken doğal olarak kilise adlarını da almak gerekiyordu. Özellikle bu dönemde onları vaftiz eden rahiplerin adlarını almak tercih edilmişti. Bu da belirli adlar üzerinde yoğunluğun olması anlamına geliyordu. “... Şimdi de Yakutlar arasında Krivogornitsın, Skryabin, Gogolev, Everstov gibi soy adlarıyla sıkça karşılaşılmasının...”²⁰ nedenini bilim adamları bu şekilde açıklamaktadırlar.

Elbette Hristiyanlığın bölgeye gelişini oldukça olumsuz karşılayan pek çok Saha aydını arasında A. E. Kualkovskiy de yer almıştır. Bazı konularda Rus taraftarı olarak algılanmasına karşın şair ve yazar olan Kualkovskiy dini açıdan konuya olumsuz yaklaşmakta ve “Yakutların dini (inancı) doğa dinlerinin genel gelişme seyrinde gelişmiştir. Eğer onun gelişim, Hristiyanlık tarafından kesilmemiş olsaydı o zaman o daha sabit ve kurallı formları da bünyesine alacaktı... Bize, şimdi Yakutlara, böylesi küçük bir halk nasıl böyle bir inancı yaratabildi, atalarımız nasıl kişilermiş, böyle yüksek seviyede bir dini

¹⁶ S. A. Tokarev, *age*, s. 131.

¹⁷ S. A. Tokarev, *age*, s. 131- 132.

¹⁸ S. A. Tokarev, *age*, s. 132.

¹⁹ G. U. Ergis, *Oçerki po yakutskomu folkloru*, Moskova 1974, s. 23.

²⁰ S. A. Tokarev, *age*, s. 133.

yaratabilmişler diye şaşırarak kalıyor”²¹ diyerek Hristiyanlığın Saha Türklerinin inanç sistemine getirdiği kesintiye olumsuzluk olarak görmektedir.

Kaynaklar

- BAHRUŞİN, S. V., **Nauçme Trudı III, izbrannie raboti po istorii Sibiri XVI- XVII vv.**, Moskova 1955.
- ERGİS, G. U., **Oçerki po yakutskomu folkloru**, Moskova 1974.
- FASMER, M., **Etimologičeskiy slovar’ russkogo yazıka**, Moskova 1986.
- GÜNGÖR, H., “Eski Sovyetler Birliği’nde Gayri Müslim Türkler”, **Türk Dünyasının Dini Meseleleri**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları 266, Ankara 1998.
- KOKOVA, İ., **N. F. Katanov**, Türk Dil Kurumu Yayınları 702, Ankara 1998.
- KONONOV, A. A., **İstoriya tyurkskih yazıkov v rossii (dooktyabrskiy period)**, Leningrad 1972.
- KURAT, A. N., **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- TOKAREV, S. A., **Oçerk istorii yakutskogo naroda**, Moskova 1940.

²¹ A. E. Kulkovskiy, **Nauçnıre trudı**, Yakutsk 1979, s. 9.